

Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığında Allaha iman

Fariz Qasimbəyli

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Hüseyn Cavidin Ev Muzeyi. Azərbaycan.

E-mail: fariz.qasimbeyli@yandex.com

Annotasiya. Əsrlərdən bəri Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinə, ədəbi-bədii, fəlsəfi irsinə dərinlənən nüfuz etmiş islami dəyərlər şifahi xalq ədəbiyyatımızdan XX əsrin əvvəllərinə qədərki yazılı ədəbiyyatımızın hər dönmədə geniş şəkildə öz bədii ifadəsini tapmışdır. Əsrlərində islami dəyərləri tərənnüm və təbliğ edən dahi söz ustalarından biri də Azərbaycanın görkəmli satirik şairi Mirzə Ələkbər Sabir olmuşdur. Məlum olduğu kimi, Sabir sovet dövründə tədqiqatçılar tərəfindən “ateist”, “dinə qarşı mübarizə apararı” bir şair kimi qələmə veriləməyə çalışılmışdır. Bu araşdırmada həmin fikirlərin tamamilə əsassızlığı, Sabirin İslam dininə, islami dəyərlərə bağlı dindar bir şair olması inkarolunmaz faktlarla bir daha üzə çıxarılır. Məqalədə, Sabirin yaradıcılığında gətirilmiş çoxsaylı nümunələrin Quran ayələri ilə əlaqəli şəkildə təhlili əsasında göstərilmişdir ki, o böyük Yaradana dərin sevgiyə iman etmişdir. Sabirin bir sıra əsərlərində, xüsusən uşaqlar üçün yazılmış şeirlərində Allahın hikmət və qüdrəti, Ona böyük ehtiram məhəbbət və şövqlə asılanmaqdadır.

Açar sözlər: Sabir, şeir, islam, Allah, Quran, şükür, dəyər

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 02.06.2022; qəbul edilib – 22.06.2022

Faith in God in Mirza Alakbar Sabir's creativity

Fariz Gasimbeyli

Doctor of Philosophy in Philology

House Museum of Huseyn Javid of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: fariz.qasimbeyli@yandex.com

Abstract. Islamic values, which have penetrated deeply into the national-spiritual values, literary-artistic, philosophical heritage of the Azerbaijani people since centuries, have found their artistic expression widely in every era of our written literature, from our oral folk literature to the beginning of the 20th century. Mirza Alakbar Sabir, a prominent satirical poet of Azerbaijan, was one of the genius wordsmiths who glorified and propagated Islamic values in his works. As it is known, during the Soviet period, researchers tried to describe Sabir as an "atheist" poet who "struggled against religion". In this research, the complete groundlessness of those ideas, the fact that Sabir is a pious poet connected to Islamic religion and Islamic values, is revealed once again with undeniable facts. In the article, based on the analysis of numerous examples brought from Sabir's work in connection with the verses of the Quran, it is shown that he believed in the great Creator with deep love. In a number of Sabir's works, especially in his poems written for children, God's wisdom and power, great respect for Him are instilled with love and enthusiasm.

Keywords: Sabir, poetry, Islam, Allah, Quran, gratitude, value

Article history: received – 02.06.2022; accepted – 22.06.2022

Giriş / Introduction

Tarixi mənbələrdən məlum olduğu kimi, İslam dini Azərbaycanda VII əsrin sonları, VIII əsrin əvvəllərindən hakim din statusu qazanmış və daim bu coğrafiyada həmin statusunu qorumuşdur. Zaman ötdükcə islami dəyərlər Azərbaycan xalqının dünyagörüşünə, milli-mənəvi dəyərlərinə, həyat tərzinə, ədəbi-bədii, fəlsəfi irsinə dərinlən nüfuz etmiş, onun ayrılmaz bir parçasına çevrilmiş, ehtiramla qorunaraq nəsil-dən-nəslə ötürülmüşdür. VIII əsrdən XX əsrin əvvəllərinə qədərki Azərbaycanın qədim və zəngin şifahi və yazılı ədəbiyyatı islam fəlsəfəsi, islami dəyərlərlə yoxluşmuş, ərsəyə gəlmiş bir-birindən dəyərli əsərlərlə ümumislam ədəbi-fəlsəfi irsinin zənginliyinə zənginlik qatmışdır. Azərbaycanın dini, təsəvvüf və mərsiyə ədəbiyyatına qiymətli töhfələr bəxş etmiş mütəfəkkirlərindən biri də görkəmli satirik şairimiz Mirzə Ələkbər Sabir olmuşdur.

Əsas hissə / Main part

Xalqın oyanması, maariflənməsi, tərəqqisi uğrunda əzmkar mübarizlərdən biri olan Sabir, bildiyi kimi, həm sağlığında ifşa etdiyi riyakar mollalar, həm də vəfatından sonra islamın nüfuzuna xələl gətirmək, onu isə, hardasa sovet şairi elan etmək istəyən sovet tədqiqatçıları tərəfindən "bidin", "dinə qarşı mübarizə apararı", "ateist" bir şair kimi qələmə verilmişdir. İslam dini, islami dəyərlər əleyhinə bir misra belə qələmə almamış şairin riyakar "din xadimlərinin", mövhumat və xurafatın tənqid və ifşasına həsr olunmuş şeirləri dini dünyagörüşə, islama qarşı yönəlmiş əsərlər kimi daim ateist ədəbiyyat toplularının ön səhifələrində təqdim edilmişdir. Vurğulamaq istərdik ki, hətta günümüzdə də, tənqidi realizmin nümayəndəsi olan Sabirdəki dindarlığı, yaradıcılığında bariz şəkildə öz aksini tapmış islam fəlsəfəsini, aşılamağa çalışdığı islami dəyərləri görməyən, görmək istəməyən tədqiqatçılarımızın mövcudluğu sovet dövründəki həmin qeyri-obyektiv münasibətə təbii təəccüb doğurmur.

Lakin əvvəlki araşdırmalarımızın nəticələrində ortaya qoyulduğu kimi: "Şəxsiyyət etibarilə dindar bir müsəlman olan Sabir kiçik yaşlarından ömrünün sönünədək, islam dininin zəruri şərtlərini səmimiyyətlə icra etmiş – namaz qılmış, oruc tutmuş, islam dinində haram buyurulduğu üçün əsla şərab və spirtli içkilər içməmişdir. Yaradıcılığında islam dini əleyhinə bir misra belə yazmamış, islami dəyərlərə, o cümlədən, Allaha və Məhəmməd peyğəmbərə, şialikdə xüsusi ehtiram bəslənən inam Hüseynə məhəbbət əsərlərində dəfələrlə tərənnüm olunmuş Sabir Azərbaycan müsəlmanları arasındakı məzhəb itxlaflarının aradan qaldırılması, bütöv, qardaş islam toplumunu uğrunda da ardıcıl və qətiyyətli mübarizə aparmışdır" [1].

Sonuncu səmavi və ümumbəşəri din olan İslam dini 15 əsrdir ki, müqəddəs ilahi hikmətlər və nəsihətlər toplusu olan Qurani-Kərim vasitəsilə bəşəriyyətə humanizm, xeyirxahlıq, yardımlaşmaq, düzlük, ədalətlik, əxlaq gözəlliyi, ailə dəyərlərinin qorunması və s. kimi yüksək insani keyfiyyətlər, dəyərlər aşılanmışdır. "Hophopnamə"ni vəərəqlədikcə Sabirin islamın aşılamağa çalışdığı həmin dəyərləri məzhə Quran ayələri və Məhəmməd peyğəmbərin hədisləri işığında necə böyük şövqlə tərənnüm və təbliğ etməsinin aydın şəkildə şahidi oluruq ki, bu dəyərlər arasında böyük Yaradana – Allaha iman və dərin məhəbbət xüsusilə səciyyəvidir.

İslama görə, ən kiçik zərərdən insan şüurunun dərketmə potensialına sığmaz əməllərəcən hər şey Allah tərəfindən xəq olunmuşdur, Ona məxsusdur və Onun qüdrəti ilə idarə olunmaqdadır. Heç bir yaradılış və proses Onun bilgisindən, nəzarətindən kənarında deyil, hətta insanın ifadə etmədiyi duyğuları belə. Bu. 114 surə, 6236 ayədən ibarət olan islamın müqəddəs kitabı Qurani-Kərimdə aşağıdakı kimi ifadə olunmuşdur: "Allahdan başqa heç bir tanrı yoxdur. Əzəli, əbədi varlıq Odur" [2, 3/2]; "Göylərdə və yerdə nə varsa, hamısı Onundur. Həqiqətən, Allah ehtiyacsızdır, [hər cür] şükürə, tərifə layiqdir!" [2, 22/64]; "Yerdə və göylərdə heç bir şey Allahdan gizli qalmaz" [2, 3/5]; "...Allah ürəklərdə olanları biləndir" [2, 3/119]; "Gözlər Onu [görüb] dərk etməz. O, gözləri dərk edər. O, latifdir [cisimlikdən uzaqdır], [hər şeydən] xəbərdardır!" [2, 6/103].

Həyat və yaradıcılığını geniş və obyektiv şəkildə tədqiq etdikdə əminliklə səmimi dindar bir şair olması qənaətinə gəldiyimiz Sabirin çoxsaylı şeirlərində böyük Yaradana inam və məhəbbət,

Onun hikmət və qüdrətinə dərin ehtiram bariz şəkildə öz ifadəsini tapmışdır. Sovet dövründə sabirşünasların üzərindən sükutla keçdiyi şairin məlum "A şirvanlılar" rədifli şeiri bu baxımdan xüsusilə əhəmiyyət kəsb etməkdədir:

*Əshədü billahi əliyyül əzim,
Sahibi-imanəm, a şirvanlılar!
Yox yeni bir dinə yaqinim manim,
Köhnə müsəlmanəm, a şirvanlılar!* [3, s.35]

Riyakar mollaların təkfirləri nəticəsində, onlara uyaraq Sabirə hücumlar edən avam camaata müraciətlə qələmə alınmış bu şeirin "Əshədü billahi əliyyül əzim" [Allahın böyüklüyünə, əzəmətinə şahədət edirəm] ifadəsi ilə başlanması "sahibi-iman" olan dindar bir şairin Allahın əzəmətinə təsdiq və tərənnümünün bariz nümunəsi kimi önəm daşımaqdadır.

Bilindi ki, İslam dininin əsas və mübahisəsiz şərtlərinin, hökmlərinin başında Allahın yeganə Yaradıcı, Tanrı olması, Ondən qeyri İlahın olmamasına, Onun əzəli və əbədi olmasına tərəddüdsüz iman edilməsi durur. Bu, islamda "tövhid" adlanmaqdadır ki, həmin ifadəyə Sabirin "Molla Nəsrəddin" jurnalının 30 may 1908-ci il tarixli 13-cü nömrəsində imzasız çap olunan və "Molla Nəsrəddin" in 10-cu nömrəsində Qızdırmalı [M.H.Zeynalovun gizli imzalarından biridir – F.Q.] imzası ilə yazılan əşara cavab" qeydi ilə verilmiş şeirində rast gəlirik:

*Madam ki, hamiyani-zülmət
Xoşlar ki, davam edə cəhalət;
Heyhat, bilirmi onda millət
Tovhid nədir və ya nübüvvət?* [4, s.157]

Şairin burada işlətdiyi "nübüvvət" [peyğəmbərlik] anlayışı da islamın əsas şərtlərindən biri kimi qəbul olunur və Allahın insanlar arasından seçdiyi peyğəmbər və elçilərinə iman edilməsini xarakterizə etməkdədir. Sabir burada, cəhalətin hökm sürməsinə istəyən zülmət himayədarlarının əlində əsir olan millətin Allah və peyğəmbərlərinə imandan, yeni islamın əsaslarından uzaq düşməklərinə təəssüfünə ifadə etməkdədir.

İslam dünyagörüşünə görə, Allah təkə təsəvvürə sığmayan, insan şüurunun dərk etməsi mümkün olmayacaq dərəcədə böyük, müqəddəs yaradıcı deyil, həm də insanların ən yaxın dostu, yardımçısıdır. Qurani-Kərimdə aşağıdakı ayələrdə bu xüsus belə ifadə olunmaqdadır: "Allah [Ona] iman gətirənlərin dostudur, onları zülmətdən çıxarıb işığa tərəf yönəldər..." [2, 2/257]; "...Bir dost və yardımçı kimi Allah [sizə] kifayət edər!" [2, 4/45].

Məlum olduğu üzrə, Sabir ömrünün son çağlarında, pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olduğu dövrdə uşaqlar üçün yazmış olduğu şeirlərini dərs dediyi şagirdlərinə oxumaq və əzbərlətmək məqsədilə qələmə almışdır. Uşaqları dərsə, təhsilə ruhlandırın bu şeirlərdə milli-mənəvi, əxlaqi, tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyan dəyərlərlə yanaşı, islami dəyərlər də böyük bir şövq və diqqətlə aşılanırdı. Sabirin aşılamağa çalışdığı bu dəyərlərin başında Allah sevgisi, onun qüdrət və əzəmətinin tərənnümü xüsusi diqqət cəlb etməkdədir. Böyük sənətkar "İskəndər və fəqir" şeirinin sonunda "Ona inananların dostu", "cümlənin dərdinin dəvası", güclünün, gücsüzün Xudası olan tək Allaha əl açmağı, ehtiyacı yalnız Ondən diləməyi nəsihət edərək uşaqlara müraciətlə yazırdı:

*Ey oğul, hacəti Xudaya dilə,
Dərdini zati-kibriyaya dilə.
Cümlənin dərdinin dəvası Odur,
Acizin, qadirin Xudası Odur* [3, s.126].

Digər səmavi dinlərdə olduğu kimi, İslam dininə görə də, şeytan [İblis] daim insanları Allahın yolundan – dindən, imandan, gözəl əxlaq və əməllərdən, xeyirxahlıqdan, yardımlaşmaqdan

uzaqlaşdırmağa, onları pis, çirkin əməllərə, əxlaqsızlıqlara, ətalətə, günahlara, bəlalara sürükləməyə çalışsan, şəri təmsil edən bir qüvvədir. Uşaqları “Allah olsun sədiqin” deyərək, islami dəyərlər işığında dərsə, təhsilə səsləyən Sabir “Məktəbə tərgib” şeirində, çox yatmağın, ətalətin şeytandan, tez oyanmaq kimi gözəl bir əməlin isə Allahdan olduğunu vurğulayaraq yazırdı:

*Oğul, oğul amandır,
Çox yuxlamaq yamandır.
Çox yuxlamaq – şeytandan,
Tez durmaq – Allahdandır. [3, s.108]*

İslam dinində xüsusi məna kəsb edən başqa bir önəmli məsələ də şükür təlimidir. İnsanlara istər ruhən, istərsə də cismən saflıq aşılaraq islam dini mənəvi hüzzur tapmaq baxımından müstəsna psixoloji əhəmiyyətə malik olan “şükür təlimi” ilə onları əldə etdikləri ən kiçik nemətlərə, dəyərlərə belə sevinməyə, nail olduqlarına görə daim böyük Yaradana minnətdarlıq duyub, şükür etməyə çağırmaqdadır. Qurani-Kərimdə bu haqda bir sıra ayələr mövcuddur. Məsələn, “...Əgər [Allahın nemətlərində] şükür etsəniz, sizin bu şükürünüz Ona xoş gələr...” [2, 39/7], “...Allah şükürə qiymət verir, [hər şeyi] biləndir!” [2, 4/147], “...Şükür edənləri də, əlbəttə, mükafatlandıracağıq!” [2, 3/145].

Mömin bir müsəlman olması ilə yanaşı, islam dünyagörüşünün, islami dəyərlərin gözəl bilicisi olan Sabirin yaradıcılığında şükür təlimi xüsusi yer tutan, əhəmiyyət verilən və tərənnüm olunan məsələlərdən biri kimi diqqət çəkməkdədir:

*Tərk edər kim ki, şükri-neməti-nas,
Etməyir vəqəən Xudaya sipas;
Şakirani-vəsaili-nemət,
Olur əlbəttə naili-nemət.
Artıq etdikə şükri ifasın,
Hasil edər könül təmmənnasın. [3, s.88]*

“Əlində olan nemətlərə şükür etməyən, Allaha şükür etməyir deməkdir, əldə etdiyi nemətlərə şükür edən, əlbəttə, yenə nemətlərə nail olacaqdır, könül şükürünü “artıq etdikə” arzularına, təmmənnalarına qovuşar”, – deyən şair islam fəlsəfəsində böyük önəm kəsb edən şükür təlimini ən sadə dillə şərh edərək yazırdı:

*Şəkəri-şükrdə həlavəti var,
Şükrdə izdiyadı-neməti var.
Neməti-nasə şükri edən əlhəq,
Həzrəti-həqqə şükri edib mütləq.
İnd həqdəndir, çünki külli-əsas,
Həqqə rəcedir şükri-neməti-nas. [3, s.88]*

“Anbəan ona şayan olan nemətlərə görə” özünün daim Xudaya şükürünü “əda etməsini” vurğulayan Sabir bəxş etdiyi nemətlər, dəyərlər və hikmətlər qarşısında böyük Yaradana şükür etməyin hər bir müsəlman üçün “ibadətəin sərmayəsi” olduğunu şagirdlərinə, eyni zamanda uşaqlara, gənclərə anlatmağa, aşılamağa çalışırdı:

*Şükri sərmayeyi-ibadətədir,
Şükri parvaneyi-itaətdir.
Ey Xuda, fəzlinə rica edəram,
Mən nəsil şükri-nə əda edəram*

*Ki, dəqiqə-dəqiqə, anbəan,
Sabirə nemətin olur şayan. [3, s.88]*

Böyük satirikin əsər və məktublarında Allahdan razılıq etmək, Allaha dua etmək, “Allaha tapşırmaq” mənalarda işlədilər ifadələrə də tez-tez rast gəlməkdəyik. Məsələn, şair “Yaşadıqca xərabə Şirvanda” adlı şeirində Əliqulu adlı bir həmvətəninədən “Həq səni sevindirsin”, – deyərək yazır:

*Sabirin şeirdə duası budur,
Həzrəti-Həqdən iltiması budur:
Ömr edib daima səfa bulasan,
Hər zaman, hər dəqiqə şad olasan! [3, s.75]*

Tiflisdə müalicə olunarkən Abbas Səhhətə yazdığı 15 iyun 1911-ci il tarixli məktubunda, onun xəstəxanada qalmağına razı olmayaraq, evlərində yer verən, böyük hörmət və qayğı göstərən Mirzə Cəlil və həyat yoldaşı Həmidə xanıma dərin minnətdarlıq edən Sabirin yazdığı: “...bilmirəm nə dil ilə təşəkkür edim, Rəbbi-Taala həzrətləri əvəz versin” [3, s.234] cümləsi. həmin məktubunu XVIII əsr görkəmli türk alim və şairi Əzizurrahman İbrahim Hakkının məşhur şeirindən sitatla: “Mövla görəlmiş neylər. Neylərsə gözəl eylər” [3, s.234] – deyərək tamamlaması, bu məktubdan 12 gün sonra yenə Abbas Səhhətə yazdığı başqa bir məktubunda son günlərini yaşadığını yəqin edən ölməz sənətkarın ona müraciətlə, “... Lakin əlim daha qələm tutmayı. Əhli-əyalımı sizə, sizi də Allaha tapşırıram” [3, s.235] deməsi, şairin Allaha olan böyük iman və ehtiramının ifadəsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Nəticə / Conclusion

Dahi satirik şairimiz Mirzə Ələkbər Sabirin əsər və məktublarından gətirdiyimiz yuxarıdakı sitatlar onun mömin bir müsəlman kimi Allaha bəslədiyi böyük məhəbbəti və bu məhəbbəti öz şagirdlərinə, oxucularına səmimiyyətlə aşılamağa çalışmasını bariz şəkildə ifadə etməkdədir. Bu, eyni zamanda, onu “ateist” – “allahsız”, “allahı inkar edən” bir şair kimi qələmə vermək cəhdlərinə də nə qədər əsassız və böhtan xarakterli olmasını sübut edən tutarlı faktlardan biri kimi önəm daşımaqdadır.

Fikrimizi yekunlaşdırarkən bu il 160 illik yubileyini qeyd etdiyimiz dahi satirik şairimiz Mirzə Ələkbər Sabiri sonsuz sevgi və sayğı ilə anırıq!

Ədəbiyyat / References

1. Süleymanoğlu F. Mənbələr Sabirin İslam dininə münasibəti haqqında. Bakı: İpək yolu, Azərbaycan Universitetinin Elmi jurnalı, 2015, №1.
2. Qurani-Kərimin Azərbaycan dilinə mənacə tərcüməsi. Ərəb dilindən tərcümə edənlər: Z.Bünyadov, V.Məmmədaliyev. Bakı: Şərq-Qərb, 2012.
3. Sabir M.Ə. Hophopnama: [2 cildə]. M.Ə.Sabir, tərt. ed., M.Məmmədov. Bakı: Şərq-Qərb, c.2, 2004.
4. Sabir M.Ə. Hophopnama: [2 cildə]. M.Ə.Sabir, tərt. ed., M.Məmmədov. Bakı: Şərq-Qərb, c.1, 2004.

Вера в бога в творчестве Мирзы Алекпера Сабира

Фариз Гасымбейли

Доктор философии по филологии

Дом-музей НАНА Гусейн Джавид. Азербайджан.

E-mail: fariz.qasimbeyli@yandex.com

Резюме. Исламские ценности, на протяжении веков глубоко проникшие в национально-духовные ценности, литературно-художественное, философское наследие азербайджанского народа широко нашли свое художественное воплощение во все эпохи нашей письменной литературы, от нашей устной народной литературы до начала 20 века. Мирза Алекпер Сабир, выдающийся азербайджанский поэт-сатирик, был одним из гениальных мастеров слова, прославивших и пропагандировавших исламские ценности в своих произведениях. Как известно, в советский период исследователи пытались охарактеризовать Сабира как поэта-атеиста, который «боролся с религией». В данном исследовании неопровержимыми фактами еще раз вскрывается полная беспочвенность этих представлений, тот факт, что Сабир – благочестивый поэт, связанный с исламской религией и исламскими ценностями. В статье на основе анализа многочисленных примеров, приведенных из творчества Сабира в связи со стихами Корана, показано, что он с глубокой любовью верил в великого Творца. В ряде произведений Сабира, особенно в его стихах, написанных для детей, с любовью и воодушевлением внушается Божья мудрость и могущество, большое уважение к Нему.

Ключевые слова: терпение, поэзия, ислам, Аллах, Коран, благодарность, ценность